

РОЛЬ ФІЛОСОФСЬКОЇ СВІДОМОСТІ В СТАНОВЛЕННІ ТА РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ

Розглядається місце і роль філософської рефлексії в аналізі абсолютів національної культури, серед яких національна ідея, що відбиває глибинну основу єдності національного організму. В силу множинності національних утворень їхні абсолютні набувають статусу особливих і тоді сенсом буття нації є вироблення через діалог загальнолюдських цінностей. Ключові слова: абсолют, національне, національна ідея, загальнолюдські цінності, філософська рефлексія.

Вступ. Коли похитнулася довіра до новоєвропейської раціональності, яка довгий час служила розвитку не лише природознавства, але й відіграла вагомий роль в економічній, соціальній та політичній сферах суспільства, увага спільнот й гуманітарних наукових товариств зосередилась на духовній культурі. Остання перетворилась в епіцентр досліджень і найважливішу гуманітарну проблему. Причиною такого розвороту наукових, і ширше, загальносуспільних інтересів, стала практична дискредитація виплодів розуму, які в філософії постмодерну отримали назву великих наративів.

Час показав, що теоретичні концепції можуть вступати в конфлікт з реальною практикою суспільного життя і, коли таке стається, стихія життя повертає людину із захмарних висот теоретичних абстракцій до вивірених самим життям традицій, які частіше всього існують як традиції національні. Саме так можна оцінити події останньої чверті ХХ століття, які ознаменувались оживленням національних рухів, що були засновані на відродженні національних культур. Відносний успіх національних рухів, творення новими націями власних національних держав поставили проблему осмислення національного в нових умовах світового розвитку, які ми вже звикли називати глобальними.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Підвищений інтерес до національного на схилі ХХ століття спостерігався і спостерігається ще й тепер не лише на пострадянському просторі, де відбулись найбільш значимі події у цій сфері, але й усьому світі. Якраз ця обставина і обумовила появу цілу низку наукових розвідок, присвячених нації та національній культурі, як у нас, так і за кордоном. Серед найбільш гучних публікацій закордонних авторів можна назвати роботи Б.Андерсона, Е.Геллнера, Дж.Еріка Гобсбаума, Е.Сміта [1] та інших. В Україні привернули до себе увагу аналізом національного В.Лісовий, М.Рябчук, Н.Хамітов [2]. Не можна не назвати також ім'я американського дослідника українського походження Р.Шпорлюка [3] та російського етнографа та філософа В.Тишкова [4]. Однак, як в цих, так і в інших роботах, роль філософської свідомості в становленні та розвитку національної культури в умовах глобалізації безпосередньо не аналізується. А потреба в дослідженні методології, філософських інструментів, з допомогою якої ведеться аналіз всього, що пов'язано з національністю, існує дуже гостра.

Мета дослідження. В силу того, що людство, з одного боку, диференційоване на національні спільноти, а з іншого, розвиток призвів до «ущільнення» стосунків між ними, виникає нагальна проблема узгодження їхніх інтересів як у соціально-економічній, так і в культурній сферах. Ми зосередимось на національно-культурному аспекті відносин між складовими світового цілого, адже саме в духовному аспекті відносин проблеми не лише усвідомлюються, але й знаходять своє вирішення. І оскільки різним в культурному відношенні спільнотам приходиться діяти в одному просторі виникає проблема межі між ними, що реалізується в категоріях діалектики одиничного, особливого та загального. Врешті-решт, мова буде йти про абсолютне та його реалізацію в конкретно-історичних умовах буття нації. Адже нація – це цілий світ і одночасно таких світів багато. Іншими словами, без філософського осмислення становлення та розвитку національної культури в сучасних умовах не обійтись.

Виклад основного змісту. Про націю і національну культуру сказано досить. В тій чи іншій мірі, в кожній статті чи монографії завжди присутня певна методологія, а значить, філософське підґрунтя міркувань стосовно предмета досліджень. Але дуже мало теоретичних

робіт, які б були присвячені саме аналізу ролі філософської свідомості, або коротше, ролі філософії в оптимальній реалізації національних почуттів та інтересів в умовах глобалізації, коли залишатись національно «незайманим» дуже важко, якщо взагалі можливо.

Розв'язання цієї проблеми тісно пов'язане з особистими проблемами людини, воно має глибоко особистісний сенс, адже культура є не лише суспільним продуктом, сама по собі вона брунькується в душах людей в процесі їхнього спілкування, починаючи від інтимного і закінчуючи виробничим. Таким чином, поза суспільністю, виключно на індивідуальних почуваннях окремої особистості проблеми сенсу людського існування не можуть бути вирішені. Особисті інтереси, якщо говорити про міжнаціональне, міжкультурне спілкування, завше реалізуються через конкретну культуру, а значить, через належність до тієї чи іншої нації. А національна культура, як і культура окремої особистості, містить у собі певні абсолюти. Без абсолютних значень граничних базових засад, на яких ґрунтується культура, буде це духовна опора індивіда чи суспільства, неможливе виконання нею функції одухотворення, оживлення. То ж проблема полягає в тому, яким чином реалізувати ці абсолюти в мультикультурному світі. Але спершу слід відповісти на питання, якого характеру ці абсолюти?

До будь-якого дослідження ролі і місця абсолютів у сфері національної культури, необхідно дати хоча б загальні визначення абсолюту як категорії теоретичної свідомості.

В найбільш загальному і широкому тлумаченні категорія абсолюту пов'язана в нашій свідомості з досконалістю, довершеністю, ідеалом. Коли ж ми говоримо про довершеність, то в нашій свідомості зринають й інші визначення, а саме: незмінність, вічність і т. п. Але ж незмінність у світі, в якому ми живемо, неможлива. Звідки ж тоді приходить у нашу свідомість поняття незмінності?

Виявляється, що в намаганні пізнати істину людина на певному етапі свого інтелектуального становлення приймає «незмінну» сутність змінних речей за істину останніх. І таке прийняття істини в процесі становлення *homo sapiens* цілком доречно. Не будемо тут вдаватись в історико-філософську ретроспективу. Це тема окремої статті. Але замальовку із сфери буденності все ж собі дозволимо.

Ось наприклад, коли в дружбі одна людина веде себе досить розхристано, здійснює вчинки, що часто суперечать один одному, то в іншій, якраз в силу протейвської мінливості першої, завжди виникає питання: а якою ця людина, мій друг, є насправді? Відповідаючи собі на це питання, індивід в цей час намагається визначити істину або визначитись, ким є близька йому людина сама по собі.

Зміни відбуваються завжди і повсюди. Ми змінюємось постійно не лише в духовному плані, але й фізичному. Сьогодні вже відомо, що повна заміна всіх клітин нашого організму відбувається за сім років. Але навіть залишаючись все тим же організмом, хоч і зміненим, сам організм, тілесність людини є такою, що має свій початок і кінець. Так що ж тоді є абсолютном або незмінним утворенням? Виявляється, що абсолют є конкретно-історичною мірою розвитку, що виступає як ідеал. Це є той інтервал в межах конкретного проміжку історичного часу, коли розвиток відбувається на певній основі, яка сприймається незмінною сучасниками, але в рамках існуючої міри зміни все ж відбуваються. Іншими словами, абсолют як категорія нашого мислення і практики в кожний момент історичного часу виступає в особливій його формі.

Як ідеальний витвір людської свідомості, як своєрідне відображення нескінченності змін, вічної плінності абсолют виступає у стосунках між людьми та спільнотами регулятивною ідеєю, принципом взаємовідносин. Це є та істина, сутність якої зводиться до визнання неминучої диференціації цілого на частини і, відповідно, неможливості цю диференціацію здолати. Абсолют як вираження цілісності захищає себе від знищення через збереження диференціації. Кожна окрема, відносно самостійна частина цілого, будучи скінченною, відділена від інших частин межею, яка є рубежем, що стоїть на заваді ентропії цілого. Втілення абсолюту у скінчених речах або істотах призводить до його загибелі так само, як і ототожнення будь-якого одиничного із загальним означає зникнення цього одиничного. Але, як відомо, до цього, як правило, ніколи не доходить.

Для філософської самосвідомості абсолюти, які функціонують у національній культурі, є іншою назвою поняття, ідеї. Абсолют – це єдине або основа категоріального синтезу розмаїтого національного життя й культури. Це той принцип, який виконує роль цементуючого ядра національної свідомості. Завдяки йому всі сфери національного існування зводяться до купи і концентруються в понятті «національна ідея». Іншими словами, абсолюти в національній

культури з'являються як відповідь на потребу представити національну стихію цілісним чином. Вони є духовною формою каналізації суспільної енергії в єдиному напрямку. Саме тому, що національна ідея відбиває глибинну основу єдності національного організму, вона неминуче зводиться до загальників, до формальних визначень основ існування будь-якої нації.

Щоб стати духовною опорою своїм носіям, виконувати життєстверджуючу роль, національна культура повинна бути хранителькою абсолютів, містити в собі абсолютні життєві настанови. Але будь-яка абсолютність у гносеологічному плані завжди амбівалентна. Саме тому абсолюти національної культури не можуть бути доведеними й одночасно потребують раціонального обґрунтування. Для свого утвердження вони вимагають не лише визнання, але й особливого мислення, яке в найбільш рафінованій формі культивується філософією. Тільки філософська рефлексія може прояснити ці проблеми. Без такої рефлексії національна культура залишається невикінченою, нерозвиненою. Без неї вона не може стати цілісною, тобто такою, у якій всі сфери відповідно узгоджені, притягнені до ядра, місце якого посідають абсолютні засади існування.

Справжньою національною культурою є та культура, яка не втратила абсолютних надбань, не втратила своєї життєствердної функції, зберегла цінності національного існування й постійно відтворює їх у житті поколінь. Національна культура не може виконувати покладених на неї функцій, якщо перелічені чинники недостатньо розвинені, не артикульовані нею належною мірою. Така культура є недостатньо живою, вона, можна сказати, знаходиться у стані розкладання, руйнації. І чи не головною причиною такого стану є недостатня артикульованість абсолютних цінностей національного, колективного існування, недостатнє культивування в молодих генераціях цінності національного гурту як необхідної основи освоєння світової культури та входження в неї. Уже сама національність для свідомої себе культури є головним абсолютотом людського існування.

Будь-який поступ має діалогічний характер. Це ніщо інше, як визнання протиріччя джерелом розвитку. Все живе характеризується цією всезагальністю. Будь-яке живе явище, змінюючись, протиставляє себе самому собі. Усякі зміни відбуваються лише завдяки тому, що єдине розщеплюється, розпадається на «старе й нове», «вчорашнє і сьогоднішнє», початок і його продовження як «своє інше». Свідомий рух до нового передбачає розуміння власного початку як предмета рефлексії, винесення його перед собою з метою аналізу. А це вже є нічим іншим як диференціацією власної сутності, розщепленням єдиного, подвоєнням його через протиставлення однієї частини іншій.

Такий логічний процедурі у процесі безперервного культуротворення немає кінця. Самообґрунтування культури як логіки не може бути завершеним. Воно є таким же безперервним, як і сам процес людської життєдіяльності. Людське існування постає перед нами як неухильний процес постійного самообґрунтування, саморозвитку, самовдосконалення, перманентний процес розвитку начал власного буття. Тут розвиток фіксується як створення цілим передумов власного існування. По суті це є діяльність щодо зміни форм своєї власної діяльності. Саме це і є культура як самодіяльність, культура як свідома діяльність, як діяльність, що знає себе. Таке знання є завжди обмеженим, історичним, а тому неповним. Але оскільки межі такого знання рухливі, схопити їх «раз і назавжди», сформулювати як абсолютне твердження неможливо. Ці межі щоразу окреслюються заново у процесі діалогу з іншими культурами. А тому діалог між ними виступає способом та умовою розвитку людського буття як буття в культурі.

Абсолютні початки для культури, тобто такі, які неможливо «перейти», «перерости», не можуть бути встановлені не тільки самою культурою, але й чинниками, зовнішніми стосовно до неї. Це суперечить самій природі культурного існування, його спонтанності та недетермінованості «фізичними», матеріальними причинами.

Ці методологічні передумови можуть і повинні бути застосовані до оцінки взаємодії національних культур, до осмислення сповідуваних останніми національних абсолютів, які, існуючи в часі, все ж є відносними. Маємо на увазі думку про те, наскільки доречною є національна позиція, що у спілкуванні з іншими виходить з непорушних власних цінностей, архетипів та абсолютів. Очевидно, що таке «а ріогі» не сприяє діалогу. Позиція, яка вихідним принципом має незмінність принципу, робить діалог неможливим, вона по суті адіалогічна. Єдине, що така позиція може визнавати, це монолог, який нікого не цікавить. Така національна культура «говорить» у порожнечу, не отримуючи ззовні стимулів для власного розвитку та збагачення. Справжньою культурою є тоді, коли вона розвивається. Завдяки такій мінливості вона

тільки і є живою. Але тоді принципи, якими вона керується, повинні бути гнучкими, пластичними. Її носії не повинні стояти на позиції незмінності власних принципів, а повинні бути налаштованими на діалог з іншими як можливість відкоригувати власні позиції та цінності.

Культурна позиція є неістинною, якщо вона орієнтується на незмінність власних засад. Принцип абсолютної незмінності не може стати передумовою діалогу між культурами. Діалог між національними культурами можливий тоді, коли останні залишаються вірними своїм засадам, які продукують відмінності і зберігають та охороняють їх. А відмінності між націями дійсно існують. Вони проявляються багато в чому. Найсуттєвіші, як нам здається, закладені в традиції та мові. Саме тому «люди, виховані в традиціях певної мови і певної культури, бачать світ інакше, ніж люди, що належать до інших традицій» [5, с.517]. Ця відмінність часто є суттєвою, але сказане зовсім не означає, що між різним баченням світу неможливе порозуміння, неможливий діалог, який у принципі спроможний наблизити різні бачення світу один до одного. Про можливість взаємопізнання культур Г.-Г. Гадамер зауважує: «Зрозуміло, історичні «світи», що змінюють один одного в ході історії, відрізняються як один від одного, так і від сучасного світу. І все-таки, у якій би традиції він не виражався, всюди виражається людський світ, тобто світ, що має мовну природу. Таким чином будь-який «світ» здатний до пізнання іншого, а значить, і до розширення власного образу світу; він відповідно доступний і для інших світів» [5, с.517]. Можна стверджувати, що національні цінності – це своєрідні історичні форми існування вселюдського. Кожна національна культура є нічим іншим, як унікальною репрезентацією загальнолюдських цінностей, що поза національністю не існують. Реальне буття вселюдського знаходить свою реалізацію в національному, без нього вселюдськість є химерою.

Таким чином, діалог за своєю сутністю є оптимальною формою співіснування різних культур, способом творення якісно нового інтегрованого світу, який не буде прагнути до нівеляції культурних розбіжностей, а розглядатиме останні як необхідний момент динамічного розвитку. Уніфікація, викорінення розмаїтості в культурі вели б до спрощеності та деградації світового цілого. А тому така позиція не є ні науковою, ні гуманною.

Кожна культура цінує свою самобутність та прагне до нескінченного розвитку. Однак, в процесі взаємного діалогу, що є неминучим в процесі мирного співіснування, відбувається зближення національних цінностей, їх взаємопроникнення. І це відбувається ніби само собою. Між культурами, що ведуть діалог, наявне таке явище, як «вживання» одна в одну. У процесі рівноправного діалогу відбувається взаємозбагачення, зближення культур, але таким чином, що кожна з них залишається вірною своїм основам. Можемо сказати, що відбувається становлення нової, всесвітньої єдності, яка диференційована в собі. І ця нова світова єдність майбутнього – це «багато в одному», а не «мертве» одне.

Сутністю національного є вселюдське. Воно – найбільш розвинене національне, те в кожному конкретному національному, що не позбавлене інтересу з боку іншого. А крім того, вселюдське інакше, як в національному, «не живе». Воно не знає іншої форми свого існування. Поза національним вселюдське перетворюється на порожній звук. З іншого боку, національне, яке не прагне до вселюдського, до універсального, національне, яке не визнає Другого, іншого національного, може виродитись, «випасти» з культури, оскільки остання є способом цивілізованого співжиття індивідів і спільнот. Вихід полягає в узгодженні національного і вселюдського, оскільки це дві сторони буття цивілізованої людини. Національне і вселюдське прагнуть одне до одного, але абсолютно уподібнитись не в змозі.

Національна стихія є основою існування індивідів, вона задає ракурс мислення, передую раціональному ставленню до світу. Адже раціональне мислення має своє походження, передумови становлення і розвитку. Воно є нічим іншим, як раціоналізацією алгоритмів стихійної життєдіяльності. Виходячи з цього, національне необхідно розглядати як суттєве визначення онтологічного статусу людини. Важко собі уявити людину поза національністю. Національне як локальне, як складова частина вселюдського є на сьогодні необхідним чинником людського поступу. Навіть якщо людина не відчуває себе належною до тієї чи іншої нації, то ситуація просто є не до кінця продуманою і проясненою для такого індивіда. Можна стверджувати, що такий індивід стихійно перебуває в системі конкретних національних відносин, але ця присутність у стихії національного життя не стала для нього предметом рефлексії. У певних межах ця ситуація не є трагічною для особи. Але такою вона є лише до того часу, поки індивід не виходить зі своїми «чистими» поглядами на національне за межі

рідної від народження культури. Коли вихід за рамки звичного відбувається, то зразу ж виявляється неістинність «безнаціональної» позиції. Існування в національній стихії без національної свідомості загрожує неадекватною поведінкою, нерозумінням іншого, конфліктами. І тільки усвідомлення національного, рефлексія над ним, над власною репрезентацією локальної, у цьому випадку національної, культури дає можливість уникнути непорозумінь та колізій на національному (культурному) ґрунті. Адже тільки усвідомлення меж власного культурного (національного) Я перетворює його на відносне, на одне з багатьох, створює умови для діалогу з іншими. Таке усвідомлення є необхідною передумовою співіснування культур, можливістю їх діалогу, через який тільки й можливий розвиток.

Філософське теоретичне мислення відіграє позитивну роль у становленні й розвитку національної культури у двоякому значенні, адже доходить у своїй рефлексії до засадничих основ буття. З одного боку, воно доводить стихію національного існування до абсолютних значень, чим вивершує національність до цілісності, замкнутої в собі, робить національність «світом», дає усвідомлення абсолютної цінності національного. З другого, приймаючи розмаїтість національних культур, обмежує національне, встановлене спершу як абсолют, і тим самим переносить його в діалог між націями та їхніми культурами. Національна культурна сутність як абсолют перестає належати одній нації, вона виноситься поза рамки будь-якої національно-культурної спільноти, і сенсом буття націй стає вироблення в діалозі між собою загальнолюдських цінностей. Умовою діалогу при цьому виступає збереження цілісності національно-культурних утворень.

Висновки. Висновками із викладеного вище є наступні судження. Хоч досягти абсолютна в реальному житті неможливо, але прагнути до нього необхідно, адже абсолют оживляє, одухотворяє, вказує мету, напрямок розвитку та вдосконалення. Й оскільки абсолют є вираженням цілісності, способом зведення розмаїтого й різного в єдину систему, то таке прагнення кожної окремої складової цілого є істинним тільки за умови взаємної кореляції цих прагнень. Узгодження інтересів національних спільнот у вирі світових подій є такими ж нескінченними, вічними, як і саме їхнє існування. Необхідною складовою повноцінного розвитку національної культури, формою усвідомлення партикулярних інтересів нації та способом їх реалізації в контексті світового розвитку в умовах глобалізації є філософська свідомість як вища форма теоретичної рефлексії.

Література

- 1.Андерсон Б. Уявлена спільнота / Бенедикт Андерсон // Націоналізм. Антологія – К.: Смолоскип, 2000. – С. 567-579; Гелнер Е. Нації та націоналізм; Націоналізм / Ернест Гелнер, Георгій Касьянов. – К.: Таксон, 2003. – 300 с.; Гобсбаум Дж. Ерік. Націоналізм наприкінці ХХ століття / Дж. Ерік Гобсбаум // Націоналізм. Антологія. – К.: Смолоскип, 2000. – С.771-796.; Сміт Е. Д. Національна ідентичність / Е. Д. Сміт. – К.: Основи, 1994. – 223с.
- 2.Лісовий В. С. Що таке національна (українська) ідея? / Василь Семенович Лісовий // Націоналізм. Антологія. – К.: Либідь, 2000. – С. 593-625.; Рябчук М. Від Малоросії до України: парадокси запізнілого націєтворення / Микола Рябчук. – К.: Критика, 2000. – 303 с.; Хамітов Н. Україна: національна міфологія та національна ідея / Н. Хамітов // Розбудова держави. – 1994. – №1. – С. 29-31.
- 3.Шпорлюк Р. Комунізм і націоналізм: Карл Маркс проти Фрідріха Ліста / Р. Шпорлюк, Г. Касьянов. – К.: Основи, 1998. – 479 с.
- 4.Тишков В. А. Реквием по этносу. Исследование по социально-культурной антропологии / Валерий Александрович Тишков. – М.: Наука, 2003. – 544 с.
- 5.Гадамер Ганс-Георг. Истина и метод. Основы философской герменевтики / Ганс-Георг Гадамер, Б.Н. Бессонов; [перевод с нем.]. – М.: Прогресс, 1988. – 700 с.

Summary

Zagrychuk I. The Role of Philosophic Consciousness in the National Culture Formation and Development. In the article the place and role of the philosophical reflection in the analysis of absolutes of the national culture is considered, among which there is the national idea which reflects the profound foundation of the national organism's unity. Due to plurality of national formations their absolutes become special and then the nations' sense of being becomes the creation of universal values by means of dialog. **Keywords:** absolute, national, national idea, universal values, philosophic reflection.